Directorate of Distance Education
Kurukshetra University
Kurukshetra–136 119

एम॰ ए॰ संस्कृतम् (द्वितीयं वर्षम्)
वर्गः 'घ' – संस्कृतसाहित्यम्
Syllabus
Session : 2016-2017

दूरवर्त्तिशिक्षापद्धत्यनुसारेण एम॰ ए॰ (संस्कृतम्)-कक्ष्यायाः यः द्वितीयवर्षीयपाठ्यक्रमः 2014–2015 शैक्षिकसत्रे संशोधितः सः 2016–2017 शैक्षिकसत्रेऽपि प्रचलिष्यति। दूरवर्त्तिशिक्षानिदेशालये केवलम् एकः वैकल्पिकः वर्गः, अर्थात् वर्गः 'घ' – संस्कृतसाहित्यम्, प्रचलति। अस्य वर्गस्य पाठ्यक्रमे पञ्च (5) अनिवार्यपत्राणि निर्धारितानि सन्ति। प्रत्येकं लिखितपत्रे अशीतिः (80) अङ्काः विद्यन्ते। एतदतिरिक्तं प्रतिपत्रं विंशतिः (20) अङ्काः आन्तरिकमूल्याङ्कनाय निर्धारिताः। परीक्षासमयः प्रतिपत्रं 3 होराः भविष्यति। संस्कृत/हिन्दी/आङ्ग्लभाषा-माध्यमानां केनापि एकेन माध्यमेन परीक्षार्थी प्रश्नपत्राणाम् उत्तरं लिखितुम् अर्हति। परन्तु प्रतिपत्रं निर्धारितघटकसम्बद्धप्रश्नस्य उत्तरं प्रश्नपत्रनिर्देशानुसारेण संस्कृतेन एव लेखनीयम् अन्यथा सर्वथा अङ्कहानिः भविष्यति।

दूरवर्त्तिशिक्षापाठ्यक्रमस्य प्रत्येकं सैद्धान्तिकपत्रे 20% आन्तरिकमूल्याङ्कनम् :

1. 20% आन्तरिकमूल्याङ्कनं सर्वेष्वपि सैद्धान्तिकपत्रेषु भविष्यति।
2. प्रत्येकम् आन्तरिकमूल्याङ्कनपरीक्षा अर्धहोरावधिका (30 मिनटावधिका) भविष्यति।
3. छात्रैः/छात्राभिः बहुविकल्पात्मकाः विंशतिः (20) प्रश्नाः समाधेयाः।
4. बहुविकल्पात्मकप्रश्नोत्तरप्रपत्रे अधोलिखितानि विवराणि प्रदेयानि :–
   (i) दूरवर्त्तिशिक्षानिदेशालय-सन्दर्भसंख्या
   (ii) स्वकीयनाम
   (iii) पितुः नाम
   (iv) परीक्षा-तिथिः
5. व्यक्तिगतसम्पर्ककार्यक्रमस्य अन्तिमे दिनद्वये विषयसम्बद्धाः अध्यापकाः आन्तरिकमूल्याङ्कनपरीक्षाम् आयोजयिष्यन्ति।
6. आन्तरिकमूल्याङ्कनपरीक्षा अध्यापनाङ्गभूता भविष्यति।

7. **यदि कश्चित् छात्रः/काचित् छात्रा आन्तरिकमूल्याङ्कनपरीक्षायाम् अनुपस्थितः/अनुपस्थिता अथवा व्यक्तिगतसम्पर्ककार्यक्रमस्य समापनानन्तरं प्रवेशं लब्धवान्/लब्धवती तर्हि वार्षिकपरीक्षायाः प्राप्ताङ्कान् आधारीकृत्य तस्मै/तस्यै 20% आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः प्रदास्यन्ते।**
8. **आन्तरिकमूल्याङ्कनसम्बद्धं प्राप्ताङ्कपत्रादिकं दूरवर्त्तिशिक्षानिदेशालयः संरक्षिष्यति। विस्तृताङ्कपत्रस्य प्रेषणतिथितः एकमासं यावद् एव छात्रः/छात्रा शुल्करूपेण पञ्चशतरूप्यकाणि (रू० 500/-) प्रदाय स्वकीयोत्तरप्रपत्राणां पुनरीक्षणाय आवेदयितुं शक्नोति।**

The syllabus of M.A. Sanskrit (Final) class (Distance Education Mode) was modified with effect from the Academic Session 2014–2015. The same syllabus is applicable in the Academic Session 2016-2017. The Directorate of Distance Education runs only one optional group, that is, Group 'D' – Sanskrit Literature, There are five (5) compulsory Theory Papers prescribed in the syllabus of this group. Each written Theory Paper carries Eighty (80) marks. Besides, each Theory Paper has been assigned Twenty (20) marks for Internal Assessment. The time for examination in each paper will be three (3) hours. The examinee/candidate can attempt his/her paper through any one medium out of Sanskrit, Hindi and English. But he/she will have to write the answer of the question(s), pertaining to the specific Unit as prescribed in the syllabus and as per instructions in the question paper, through Sanskrit medium only otherwise no marks will be awarded to that particular answer.

<u>20% Internal Assessment in each Theory Paper of Distance Education course</u>:

1. **20 % Internal Assessment will be in all the theory papers.**
2. **Each Internal Assessment test will be of 30 minutes duration.**
3. **20 MCR type questions shall be answered by the students.**
4. **MCQ sheets must carry the following information:-**
   (i) DDE Reference No.
   (ii) Name
   (iii) Father's Name
   (iv) Date of Test
5. **Internal Assessment test will be conducted by the concerned teachers on the last two days of Personal Contact Programme (PCP).**
6. **The test will be a part of class room teaching.**
7. **In case candidate has not appeared in internal assessment test or he/she took admission after PCP classes then he/she will be awarded 20% Internal Assessment marks on the basis of marks obtained by him/her in final examination.**
8. **The Directorate will maintain the record of internal assessment and student can get his/her answer sheets rechecked on remittance of Rs 500/- fee within one month of dispatch of Detailed Marks Card (DMC).**

M. A. Sanskrit (Final), Group-D
(Annual System, Distance Education Mode)
Session: 2016-2017

पाठ्यक्रमस्य रूपरेखा Outlines of the Syllabus	पूर्णाङ्काः Max. Marks	आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः Internal Assessment Marks	समयः Time
षष्ठपत्रम् : पालिप्राकृतयोः भाषा साहित्यं च **Paper- VI : Paliprakritayoh Bhasa Sahityam Cha** (वेद-व्याकरण-भारतीयदर्शन-संस्कृतसाहित्य-वर्ग्याणां सर्वेषां छात्राणां कृते अनिवार्यं पत्रम्) **(Compulsory paper for all the students of Veda, Grammar, Indian Philosophy and Sanskrit Literature Groups/Options)**	80	20	3 होराः 3 Hours

वर्गः 'घ' – संस्कृतसाहित्यम् (वैकल्पिकः वर्गः)
Group : D – Sanskrit Literature (Optional Group)

पाठ्यक्रमस्य रूपरेखा Outlines of the Syllabus	पूर्णाङ्काः Max. Marks	आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः Internal Assessment Marks	समयः Time
सप्तमपत्रम् : नाट्यसाहित्यम् नाट्यशास्त्रम् च **Paper- VII : Natyasahityam Natyashastram Cha**	80	20	3 होराः 3 Hours
अष्टमपत्रम् : काव्यशास्त्रम् **Paper- VIII : Kavyashastram**	80	20	3 होराः 3 Hours
नवमपत्रम् : काव्यं काव्यशास्त्रस्य च इतिहासः **Paper- IX : Kavyam Kavyashastrasya Cha Itihasah**	80	20	3 होराः 3 Hours
दशमपत्रम् : ऐतिहासिककाव्यम् खण्डकाव्यम् आधुनिककाव्यं गीतिकाव्यं च **Paper- X : Aitihasikakavyam Khandakavyam Adhunikakavyam Gitikavyam Cha**	80	20	3 होराः 3 Hours

M. A. Sanskrit (Final), Group-D
(Annual System, Distance Education Mode)
Session: 2016-2017

लिखितपत्राणां विस्तृतः पाठ्यक्रमः

Detailed Syllabus for written papers

षष्ठपत्रम् : पालिप्राकृतयोः भाषा साहित्यं च

Paper- VI : Paliprakritayoh Bhasa Sahityam Cha

पूर्णाङ्काः 80
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः 20
समयः 3 होराः (3 Hours)

घटकम्-1 : पालिसाहित्यम् : पालिसंग्रहः, सम्पा०– डॉ० पी० बी० वापटः, साहित्य अकादमी।
अधोनिर्दिष्टाः एव पाठाः –
(क) 1–6; 9; 11–13; 17–18 : सप्रसङ्गं **संस्कृतमाध्यमेन** गद्यांशव्याख्या। **8अङ्काः**
(ख) 21–30; 32; 34–36 : सप्रसङ्गं श्लोकव्याख्या। **8अङ्काः**

घटकम्-2 : प्राकृतसाहित्यम् : ए० सी० वूल्नरः, एन इण्ट्रोडक्शन टु प्राकृत (प्राकृतप्रवेशिका, अनुवादकः – बनारसीदासः जैनः)। अधोनिर्दिष्टाः एव पाठाः –
(क) 1–8; 15–16; 18–24; 29–32 : सप्रसङ्गं **संस्कृतमाध्यमेन** गद्यांशव्याख्या। **8अङ्काः**
(ख) 9–14; 17; 25; 27–28; 33 : सप्रसङ्गं श्लोकव्याख्या। **8अङ्काः**

घटकम्-3 : (क) पालिसाहित्यस्य इतिहासः – **8अङ्काः**
पालिभाषायाः उद्भवः विकासश्च, भारतीय-आर्यभाषाणां विकासक्रमे पालिभाषायाः अवदानम्, भारतीयसंस्कृतेः इतिहासे पालिभाषायाः पालिसाहित्यस्य च अवदानम्, भारतीय-इतिहासस्य निर्माणे पालिभाषाध्ययनस्य पालिसाहित्याध्ययनस्य च महत्त्वम्, पालि-वैदिकसंस्कृतलौकिकसंस्कृतभाषाणां भाषावैज्ञानिकं साम्यम्/वैषम्यम्।
(ख) प्राकृतसाहित्यस्य इतिहासः – **8अङ्काः**
प्राकृतभाषायाः उद्भवः विकासश्च, भारतीय-साहित्यभाषाणां विकासक्रमे प्राकृतभाषाणाम् अवदानम्, भारतीय-आर्यसंस्कृतेः इतिहासे प्राकृतभाषाणां प्राकृतसाहित्यस्य च अवदानम्, भारतीय-इतिहासस्य निर्माणे प्राकृतभाषाणां प्राकृतसाहित्यस्य च महत्त्वम्।

घटकम्-4 : (क) पालिव्याकरणम्– सन्धिः, समासः, कारकम्, संज्ञारूपाणि, धातुरूपाणि। **8अङ्काः**
(अ) संज्ञारूपाणि– बुद्ध, मुनि, अग्गि, भिक्खु, राया, अत्ता अथवा अप्पा, पिता, कञ्या, इत्थी, माता।
(ब) धातुरूपाणि– भू, गम, पठ, ठा, दिस्स, कर, दा, पुच्छ, कथ, सक्ख (केवलं लट्-लङ्-लृट्-लोट्-विधिलिङ्-लकारेषु)।
(ख) प्राकृतव्याकरणम्– सन्धिः, समासः, कारकम्, संज्ञारूपाणि, धातुरूपाणि। **8अङ्काः**
(अ) संज्ञारूपाणि– देव, मुणी, गुरु, पिआ, लदा, बुद्धि, धेणु, माया, राया, अप्पा।

(ब) धातुरूपाणि– कर, भू, हस, कथ, ठा, दिस्स, गम (गच्छ), दह, पच, पुच्छ
(केवलं लट्-लङ्-लृट्-लोट्-विधिलिङ्-लकारेषु)।

टिप्पणी :

(क) प्रश्नानां समाधानं संस्कृत/हिन्दी/आङ्ग्लभाषामाध्यमानां केनापि एकेन माध्यमेन कर्तुं शक्यते, परन्तु प्रथमघटकान्तर्गतस्य (क) भागस्य द्वितीयघटकान्तर्गतस्य (क) भागस्य च प्रश्नः संस्कृतमाध्यमेन एव समाधेयः अन्यथा सर्वथा अङ्कहानिः भविष्यति।

(ख) चतुर्थघटकं यावद् व्याख्यात्मकेषु व्याकरणात्मकेषु च प्रश्नेषु 50% अंशः, इतिहासात्मकेषु निबन्धात्मकेषु च प्रश्नेषु 100% अंशः वैकल्पिकः भवेत्, परन्तु संक्षिप्तोत्तरात्मके प्रथमप्रश्ने कोऽपि विकल्पो न भविष्यति।

प्रश्नपत्रनिर्माणविधिः

1. प्रश्नपत्रस्य निर्माणं **संस्कृतमाध्यमेन** भवेत्।
2. प्रश्नपत्रे समानाङ्काः **पञ्च (5)** अनिवार्याः प्रश्नाः भविष्यन्ति। तत्र षोडशाङ्कः **(16 Marks) प्रथमः प्रश्नः** घटकचतुष्टयगतपाठ्यक्रममाश्रित्य भवेत्। अस्मिन् प्रश्ने **चत्वारः** विकल्परहिताः (अनिवार्याः) संक्षिप्तोत्तरप्रश्नाः प्रष्टव्याः।
3. प्रश्नानाम् अङ्कानां च विभाजनम् अधोलिखितरूपेण भविष्यति–

   I. प्रथमः प्रश्नः : घटकचतुष्टयगतपाठ्यक्रममाश्रित्य **चत्वारः** विकल्परहिताः संक्षिप्तोत्तरप्रश्नाः प्रदास्यन्ते।
   (4x4=16अङ्काः)

   II. द्वितीयः प्रश्नः : (क) एकं गद्यांशं सप्रसङ्गं संस्कृतमाध्यमेन व्याख्यातुं प्रथमघटकस्य (क) भागे निर्दिष्टपाठेभ्यः गद्यांशद्वयं प्रदास्यते। (8अङ्काः)
   (ख) श्लोकद्वयं सप्रसङ्गं व्याख्यातुं प्रथमघटकस्य (ख) भागे निर्दिष्टपाठेभ्यः श्लोकत्रयं प्रदास्यते। (8अङ्काः)

   III. तृतीयः प्रश्नः : (क) एकं गद्यांशं सप्रसङ्गं संस्कृतमाध्यमेन व्याख्यातुं द्वितीयघटकस्य (क) भागे निर्दिष्टपाठेभ्यः गद्यांशद्वयं प्रदास्यते। (8अङ्काः)
   (ख) श्लोकद्वयं सप्रसङ्गं व्याख्यातुं द्वितीयघटकस्य (ख) भागे निर्दिष्टपाठेभ्यः श्लोकत्रयं प्रदास्यते। (8अङ्काः)

   IV. चतुर्थः प्रश्नः : (क) तृतीयघटकस्य (क) भागानुसारेण पालिसाहित्यस्य इतिहाससम्बद्धम् एकं प्रश्नं समाधातुं प्रश्नद्वयं प्रदास्यते। (8अङ्काः)
   (ख) तृतीयघटकस्य (ख) भागानुसारेण प्राकृतसाहित्यस्य इतिहाससम्बद्धम् एकं प्रश्नं समाधातुं प्रश्नद्वयं प्रदास्यते। (8अङ्काः)

   V. पञ्चमः प्रश्नः : (क) चतुर्थघटकस्य (क) भागानुसारेण पालिव्याकरणसम्बद्धं प्रश्नद्वयं समाधातुं प्रश्नत्रयं प्रदास्यते। (8अङ्काः)
   (ख) चतुर्थघटकस्य (ख) भागानुसारेण प्राकृतव्याकरणसम्बद्धं प्रश्नद्वयं समाधातुं प्रश्नत्रयं प्रदास्यते। (8अङ्काः)

अनुशंसितग्रन्थाः

1. पालि-संग्रह, सम्पा॰ डॉ॰ पी॰ बी॰ बापट, साहित्य अकादमी, नई दिल्ली।
2. पालिप्पदीपिका, वीरेन्द्रकुमार अलंकार, वागाम्भृणी, पिंजौर (पंचकूला)।
3. पालिमहाव्याकरण, भिक्षु जगदीश कश्यप, मोतीलाल बनारसीदास, दिल्ली।

4. कच्चायनव्याकरण, सम्पा॰ एस॰ एन॰ तिवारी, तारा बुक एजेन्सी, कमच्छा, वाराणसी, 1989
5. बालावतार (पालिव्याकरण), सम्पा॰ द्वारिकादास शास्त्री, वाराणसी।
6. पालि साहित्य का इतिहास, भरतसिंह उपाध्याय, हिन्दी साहित्य सम्मेलन, प्रयाग।
7. पालिसाहित्य का इतिहास, कोमलचन्द्र जैन, वाराणसी, 1989
8. पालिसाहित्य का इतिहास, पं॰ राहुल सांकृत्यायन।
9. हिस्ट्री ऑफ पालि लिटरेचर (वॉल्यूम-2), एम॰ विण्टरनित्स।
10. प्राकृतप्रवेशिका, वॉल्यूम-1, आल्फ्रेड सी॰ वूल्नर (बनारसीदास जैन-कृत हिन्दी अनुवाद)।
11. अभिनव प्राकृत-व्याकरण, नेमिचन्द शास्त्री, वाराणसी, 1963
12. प्राकृतप्रकाश, वररुचि, सम्पा॰ कोवेल, कलकता, 1932
13. प्राकृत साहित्य का इतिहास, जगदीशचन्द्र जैन, वाराणसी।
14. प्राकृत साहित्य और उसका आलोचनात्मक इतिहास, नेमिचन्द शास्त्री।
15. प्राकृत-व्याकरण, हेमचन्द्र-कृत सिद्धहेमशब्दानुशासन के आठवें अध्याय का हिन्दी अनुवाद, प्रो॰ डॉ॰ के॰ वा॰ आप्टे (चौखम्बा संस्कृत भारती, 8)।
16. प्राकृत ग्रामर, पी॰ एल॰ वैद्य, पूना, 1958

★★★

सप्तमपत्रम् : नाट्यसाहित्यम् नाट्यशास्त्रम् च
Paper- VII : Natyasahityam Natyashastram Cha

पूर्णाङ्काः 80
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः 20
समयः 3 होराः (3 Hours)

घटकम्-1 : शूद्रकः, मृच्छकटिकम्–
(क) सप्रसङ्गं **संस्कृतमाध्यमेन** श्लोकव्याख्या। **8अङ्काः**
(ख) आलोचनात्मकः प्रश्नः। **8अङ्काः**

घटकम्-2 : श्रीहर्षः, रत्नावली नाटिका–
(क) काव्यसौष्ठवनिर्देशपूर्वकं सप्रसङ्गं श्लोकव्याख्या। **8अङ्काः**
(ख) आलोचनात्मकः प्रश्नः। **8अङ्काः**

घटकम्-3 : धनञ्जयः, दशरूपकम्– प्रकाशाः 1, 3, 4
(क) **संस्कृतमाध्यमेन** कारिकाव्याख्या। **8अङ्काः**
(ख) टिप्पण्यात्मकः/आलोचनात्मकः प्रश्नः। **8अङ्काः**

घटकम्-4 : नाट्यशास्त्रस्य इतिहासः – भरतः, रामचन्द्रगुणचन्द्रौ, सागरनन्दी, धनञ्जयः, विश्वनाथः, शिंगभूपालः, रूपगोस्वामी, शारदातनयः। **16अङ्काः**

टिप्पणी :

(क) प्रश्नानां समाधानं संस्कृत/हिन्दी/आङ्ग्लभाषामाध्यमानां केनापि एकेन माध्यमेन कर्तुं शक्यते, परन्तु प्रथमघटकान्तर्गतस्य (क) भागस्य तृतीयघटकान्तर्गतस्य (क) भागस्य च प्रश्नः संस्कृतमाध्यमेन एव समाधेयः अन्यथा सर्वथा अङ्कहानिः भविष्यति।

(ख) चतुर्थघटकं यावद् व्याख्यात्मकेषु प्रश्नेषु 50% अंशः, आलोचनात्मकेषु इतिहासात्मकेषु च प्रश्नेषु 100% अंशः वैकल्पिकः भवेत्, परन्तु संक्षिप्तोत्तरात्मके प्रथमप्रश्ने कोऽपि विकल्पो न भविष्यति।

प्रश्नपत्रनिर्माणविधिः

1. प्रश्नपत्रस्य निर्माणं **संस्कृतमाध्यमेन** भवेत्।
2. प्रश्नपत्रे समानाङ्काः **पञ्च** (**5**) अनिवार्याः प्रश्नाः भविष्यन्ति। तत्र षोडशाङ्कः **(16 Marks) प्रथमः प्रश्नः** घटकचतुष्टयगतपाठ्यक्रममाश्रित्य भवेत्। अस्मिन् प्रश्ने **चत्वारः** विकल्परहिताः (अनिवार्याः) संक्षिप्तोत्तरप्रश्नाः प्रष्टव्याः।
3. प्रश्नानाम् अङ्कानां च विभाजनम् अधोलिखितरूपेण भविष्यति–

   I. प्रथमः प्रश्नः : घटकचतुष्टयगतपाठ्यक्रममाश्रित्य **चत्वारः** विकल्परहिताः संक्षिप्तोत्तरप्रश्नाः प्रदास्यन्ते। (4x4=16अङ्काः)

   II. द्वितीयः प्रश्नः : (क) श्लोकद्वयं सप्रसङ्गं संस्कृतमाध्यमेन व्याख्यातुं प्रथमघटकस्य (क) भागे निर्दिष्टग्रन्थात् श्लोकत्रयं प्रदास्यते। (8अङ्काः)

   (ख) प्रथमघटकनिर्दिष्टं नाटकं नाटककारं च आश्रित्य यथेच्छम् एकं प्रश्नं समाधातुम् आलोचनात्मकं प्रश्नद्वयं प्रदास्यते। (8अङ्काः)

   III. तृतीयः प्रश्नः : (क) काव्यसौष्ठवनिर्देशपूर्वकं सप्रसङ्गं श्लोकद्वयं व्याख्यातुं द्वितीयघटकनिर्दिष्टनाटिकायाः श्लोकत्रयं प्रदास्यते। (8अङ्काः)

   (ख) द्वितीयघटकनिर्दिष्टनाटिकां नाटिकाकारं च आश्रित्य यथेच्छम् एकं प्रश्नं समाधातुम् आलोचनात्मकं प्रश्नद्वयं प्रदास्यते। (8अङ्काः)

   IV. चतुर्थः प्रश्नः : (क) तृतीयघटकस्य (क) भागानुसारेण एकां कारिकां संस्कृतमाध्यमेन व्याख्यातुं यथानिर्दिष्ट–ग्रन्थात् कारिकाद्वयं प्रदास्यते। (8अङ्काः)

   (ख) तृतीयघटकस्य (ख) भागानुसारेण एकं प्रश्नं समाधातुम् टिप्पण्यात्मकम् आलोचनात्मकं वा प्रश्नद्वयं प्रदास्यते। (8अङ्काः)

   V. पञ्चमः प्रश्नः : चतुर्थघटके निर्दिष्टान् नाट्यशास्त्रकारान् आश्रित्य यथेच्छम् एकं प्रश्नं समाधातुम् आलोचनात्मकं प्रश्नद्वयं प्रदास्यते। (16अङ्काः)

अनुशंसितग्रन्थाः

1. मृच्छकटिकम्, शूद्रकः, सम्पा० डॉ० श्रीनिवास शास्त्री, साहित्य भण्डार, सुभाष बाजार, मेरठ।
2. मृच्छकटिकम् नाटक, पृथ्वीधर-कृत व्याख्या सहित, चौखम्बा संस्कृत संस्थान, वाराणसी।

3. मृच्छकटिकम्, गंगा संस्कृत-हिन्दी व्याख्या सहित, सम्पा॰ गंगासागर राय, चौखम्बा संस्कृत संस्थान, वाराणसी।
4. Mṛcchakaṭika of Śūdraka (A Critical and Cultural Study), S.K. Sharma, Parimal Publications, Delhi.
5. रत्नावलीनाटिका, श्रीहर्षः, सम्पा॰ डॉ॰ शिवराज शास्त्री, साहित्य भण्डार, सुभाष बाजार, मेरठ।
6. रत्नावली नाटिका, किरणावली संस्कृत-हिन्दी-व्याख्योपेता, सम्पा॰ राजेश्वर शास्त्री मुसलगांवकर, चौखम्बा संस्कृत संस्थान, वाराणसी।
7. रत्नावली नाटिका, भूषणाख्यभाषाटीकासमलंकृता, व्रजरत्न भट्टाचार्य, भारतीय विद्या प्रकाशन, जवाहर नगर, दिल्ली।
8. दशरूपक, धनञ्जय, सम्पा॰ डॉ॰ श्रीनिवास शास्त्री, साहित्य भण्डार, मेरठ।
9. दशरूपक, सम्पा॰ भोलाशङ्कर व्यास, चौखम्बा प्रकाशन, वाराणसी।
10. दशरूपक, सम्पा॰ श्रीचरणतीर्थ महाराज, चौखम्बा प्रकाशन, वाराणसी।
11. संस्कृत काव्यशास्त्र का इतिहास, डॉ॰ एस॰ के॰ डे, बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, पटना।
12. संस्कृत काव्यशास्त्र का इतिहास, पी॰ वी॰ काणे, मोतीलाल बनारसीदास, दिल्ली।
13. अलङ्कारशास्त्र का इतिहास, कृष्णकुमार, साहित्य भण्डार, सुभाष बाजार, मेरठ।
14. संस्कृत नाट्यसिद्धान्त, रमाकान्त त्रिपाठी, चौखम्बा विद्याभवन, वाराणसी।
15. संस्कृत ड्रामा, ए॰ बी॰ कीथ।
16. D.R. Mankad, Types of Sanskrit Dramas.
17. संस्कृत नाटककार, कान्तिकिशोर भरतिया, प्रकाशन शाखा, सूचना विभाग, उत्तर प्रदेश, प्रयाग।
18. संस्कृत-नाटक-समीक्षा, प्रो॰ इन्द्रपाल सिंह इन्द्र, साहित्य निकेतन, कानपुर।
19. संस्कृत नाटक, ए॰ बी॰ कीथ, अनु॰ डॉ॰ उदयभानु सिंह, मोतीलाल बनारसीदास, दिल्ली।
20. C.V. Vaidya, History of Sanskrit Literature, Parimal Publications, Delhi.

★★★

अष्टमपत्रम् : काव्यशास्त्रम्
Paper- VIII : Kavyashastram

पूर्णाङ्काः 80
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः 20
समयः 3 होराः (3 Hours)

घटकम्-1 : मम्मटः, काव्यप्रकाशः – उल्लासाः 1–4

संस्कृतमाध्यमेन कारिकाव्याख्या **अथवा** आलोचनात्मकः प्रश्नः। **16अङ्काः**

घटकम्-2 : काव्यप्रकाशः – उल्लासाः 5–6, 7 (पददोषाः, अर्थदोषाः, रसदोषाश्च) & 8

कारिकाव्याख्या **अथवा** सैद्धान्तिकः प्रश्नः। **16अङ्काः**

घटकम्-3 : काव्यप्रकाशः – उल्लासौ 9–10

केवलं निम्नलिखिताः अलङ्काराः वर्णनीयाः –

अनुप्रासः, यमकम्, श्लेषः, वक्रोक्तिः, उपमा, रूपकम्, उत्प्रेक्षा, समासोक्तिः, अपह्नुतिः, दृष्टान्तः, अतिशयोक्तिः, निदर्शना, अर्थान्तरन्यासः, विभावना, विशेषोक्तिः, व्यतिरेकः,

दीपकम्, काव्यलिङ्गम्, संकरः, संसृष्टिः। **16अङ्काः**

घटकम्-4 : आनन्दवर्धनः, ध्वन्यालोकः, प्रथमः उद्द्योतः (लोचनसहितः)– कारिकाव्याख्या **अथवा** आलोचनात्मकः प्रश्नः। **16अङ्काः**

टिप्पणी :

(क) प्रश्नानां समाधानं संस्कृत/हिन्दी/आङ्ग्लभाषामाध्यमानां केनापि एकेन माध्यमेन कर्तुं शक्यते, परन्तु प्रथमघटकसम्बद्धः प्रश्नः संस्कृतमाध्यमेन एव समाधेयः अन्यथा सर्वथा अङ्कहानिः भविष्यति।

(ख) चतुर्थघटकं यावद् व्याख्यात्मकेषु वर्णनात्मकेषु च प्रश्नेषु 50% अंशः, आलोचनात्मकेषु च प्रश्नेषु 100% अंशः वैकल्पिकः भवेत्, परन्तु संक्षिप्तोत्तरात्मके प्रथमप्रश्ने कोऽपि विकल्पो न भविष्यति।

प्रश्नपत्रनिर्माणविधिः

1. प्रश्नपत्रस्य निर्माणं **संस्कृतमाध्यमेन** भवेत्।
2. प्रश्नपत्रे समानाङ्काः **पञ्च** (**5**) अनिवार्याः प्रश्नाः भविष्यन्ति। तत्र षोडशाङ्कः **(16 Marks) प्रथमः प्रश्नः** घटकचतुष्टयगतपाठ्यक्रममाश्रित्य भवेत्। अस्मिन् प्रश्ने **चत्वारः** विकल्परहिताः (अनिवार्याः) संक्षिप्तोत्तरप्रश्नाः प्रष्टव्याः।
3. प्रश्नानाम् अङ्कानां च विभाजनम् अधोलिखितरूपेण भविष्यति–

   I. प्रथमः प्रश्नः : घटकचतुष्टयगतपाठ्यक्रममाश्रित्य **चत्वारः** विकल्परहिताः संक्षिप्तोत्तरप्रश्नाः प्रदास्यन्ते। (4x4=16अङ्काः)

   II. द्वितीयः प्रश्नः : काव्यशास्त्रीयसिद्धान्तविवेचनपूर्वकम् एकां कारिकां संस्कृतमाध्यमेन व्याख्यातुं प्रथमघटके निर्दिष्टाद् ग्रन्थात् कारिकाद्वयम् **अथवा** आलोचनात्मकम् एकं प्रश्नं संस्कृतमाध्यमेन समाधातुं प्रश्नद्वयं प्रदास्यते। (16अङ्काः)

   III. तृतीयः प्रश्नः : काव्यशास्त्रीयसिद्धान्तविवेचनपूर्वकम् एकां कारिकां व्याख्यातुं द्वितीयघटके निर्दिष्टाद् ग्रन्थात् कारिकाद्वयम् **अथवा** सैद्धान्तिकम् एकं प्रश्नं समाधातुं प्रश्नद्वयं प्रदास्यते। (16अङ्काः)

   IV. चतुर्थः प्रश्नः : यथेच्छम् अलङ्कारचतुष्टयं सोदाहरणं स्पष्टीकर्तुं तृतीयघटकोल्लिखिताः केऽपि षड् अलङ्काराः प्रदास्यन्ते। (4x4=16अङ्काः)

   V. पञ्चमः प्रश्नः : काव्यशास्त्रीयसिद्धान्तविवेचनपूर्वकं कारिकाद्वयं व्याख्यातुं चतुर्थघटके निर्दिष्टाद् ग्रन्थात् कारिकात्रयम् अथवा एकम् आलोचनात्मकं प्रश्नं समाधातुं प्रश्नद्वयं प्रदास्यते। (16अङ्काः)

अनुशंसितग्रन्थाः

1. काव्यप्रकाश, मम्मट, टीकाकार- वामन झलकीकर, भाण्डारकर ओरियण्टल रिसर्च इन्स्टीट्यूट, पूना।
2. काव्यप्रकाश, व्याख्याकार- आचार्य विश्वेश्वर, ज्ञानमण्डल लि०, वाराणसी।
3. काव्यप्रकाश, सम्पा० श्रीनिवास शास्त्री, साहित्य भण्डार, मेरठ।
4. ध्वन्यालोक (लोचनसहित), व्याख्या० रामसागर त्रिपाठी, दिल्ली।
5. ध्वन्यालोक (लोचनसहित), व्याख्या० आचार्य जगन्नाथ पाठक, चौखम्बा विद्याभवन, वाराणसी।
6. ध्वन्यालोक, व्याख्या० आचार्य विश्वेश्वर।
7. आनन्दवर्धन, रेवाप्रसाद द्विवेदी, मध्यप्रदेश अकादमी, भोपाल।
8. V. Raghavan, Some Concepts of Alaṁkāraśāstra.

9. P.C. Lahiri, Concepts of Rīti and Guṇa.
10. V. Raghavan, The Number of Rasas.
11. S.K. De, Sanskrit Poetics.

★★★

नवमपत्रम् : काव्यं काव्यशास्त्रस्य च इतिहासः
Paper- IX : Kavyam Kavyashastrasya Cha Itihasah

पूर्णाङ्काः 80
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः 20
समयः 3 होराः (3 Hours)

घटकम्-1 : श्रीहर्षः, नैषधचरितम्, प्रथमः सर्गः – प्रसङ्गनिर्देशपूर्वकं श्लोकव्याख्या। **16अङ्काः**

घटकम्-2 : बाणभट्टः, हर्षचरितम्, पञ्चमः उच्छ्वासः – काव्यसौष्ठवनिर्देशपूर्वकं सप्रसङ्गं गद्यव्याख्या। **16अङ्काः**

घटकम्-3 : (क) त्रिविक्रमभट्टः, नलचम्पूः, प्रथमः उच्छ्वासः –
काव्यसौष्ठवनिर्देशपूर्वकं सप्रसङ्गं गद्यव्याख्या अथवा आलोचनात्मकः प्रश्नः। **8अङ्काः**
(ख) काव्यशास्त्रस्य इतिहासः – भामहः, दण्डी, वामनः, आनन्दवर्धनः, अभिनवगुप्तः, मम्मटः, विश्वनाथः, जगन्नाथः। **8अङ्काः**

घटकम्-4 : दण्डी, काव्यादर्शः, प्रथमः परिच्छेदः (काव्यगुणान् त्यक्त्वा) –
संस्कृतमाध्यमेन कारिकाव्याख्या अथवा **संस्कृतमाध्यमेन** आलोचनात्मकः प्रश्नः। **16अङ्काः**

टिप्पणी :

(क) प्रश्नानां समाधानं संस्कृत/हिन्दी/आङ्ग्लभाषामाध्यमानां केनापि एकेन माध्यमेन कर्तुं शक्यते, परन्तु चतुर्थघटकस्य प्रश्नः संस्कृतमाध्यमेन एव समाधेयः अन्यथा सर्वथा अङ्कहानिः भविष्यति।

(ख) चतुर्थघटकं यावद् व्याख्यात्मकेषु प्रश्नेषु 50% अंशः, आलोचनात्मकेषु च प्रश्नेषु 100% अंशः वैकल्पिकः भवेत्, परन्तु संक्षिप्तोत्तरात्मके प्रथमप्रश्ने कोऽपि विकल्पो न भविष्यति।

प्रश्नपत्रनिर्माणविधिः

1. प्रश्नपत्रस्य निर्माणं **संस्कृतमाध्यमेन** भवेत्।
2. प्रश्नपत्रे समानाङ्काः **पञ्च (5)** *अनिवार्याः* प्रश्नाः भविष्यन्ति। तत्र षोडशाङ्कः **(16 Marks) प्रथमः प्रश्नः** घटकचतुष्टयगतपाठ्यक्रममाश्रित्य भवेत्। अस्मिन् प्रश्ने **चत्वारः** विकल्परहिताः (अनिवार्याः) संक्षिप्तोत्तरप्रश्नाः प्रष्टव्याः।
3. प्रश्नानाम् अङ्कानां च विभाजनम् अधोलिखितरूपेण भविष्यति–

   I. प्रथमः प्रश्नः : घटकचतुष्टयगतपाठ्यक्रममाश्रित्य **चत्वारः** विकल्परहिताः संक्षिप्तोत्तरप्रश्नाः प्रदास्यन्ते।
   (4x4=16अङ्काः)

II. द्वितीयः प्रश्नः : प्रसङ्गनिर्देशपूर्वकं श्लोकद्वयं व्याख्यातुं प्रथमघटके निर्दिष्टाद् ग्रन्थात् श्लोकत्रयं प्रदास्यते। (2x8=16अङ्काः)

III. तृतीयः प्रश्नः : काव्यसौष्ठवनिर्देशपूर्वकं सप्रसङ्गं गद्यांशद्वयं व्याख्यातुं द्वितीयघटके निर्दिष्टाद् ग्रन्थाद् गद्यांशत्रयं प्रदास्यते। (2x8=16अङ्काः)

IV. चतुर्थः प्रश्नः : (क) तृतीयघटकस्य (क) भागानुसारेण काव्यसौष्ठवनिर्देशपूर्वकं सप्रसङ्गम् एकं गद्यांशं व्याख्यातुं गद्यांशद्वयम् अथवा आलोचनात्मकम् एकं प्रश्नं समाधातुं प्रश्नद्वयं प्रदास्यते। (8अङ्काः)

(ख) तृतीयघटकस्य (ख) भागानुसारेण काव्यशास्त्रस्य इतिहाससम्बद्धान् आचार्यान् आश्रित्य आलोचनात्मकम् एकं प्रश्नं समाधातुं प्रश्नद्वयं प्रदास्यते। (8अङ्काः)

V. पञ्चमः प्रश्नः : कारिकाद्वयं संस्कृतमाध्यमेन व्याख्यातुं चतुर्थघटके निर्दिष्टाद् ग्रन्थात् कारिकात्रयं प्रदास्यते।

अथवा

चतुर्थघटकानुसारेण यथानिर्दिष्टग्रन्थसम्बद्धम् आलोचनात्मकम् एकं प्रश्नं संस्कृतमाध्यमेन समाधातुं प्रश्नद्वयं प्रदास्यते। (16अङ्काः)

अनुशंसितग्रन्थाः

1. नैषधचरितम्, सम्पा॰ आचार्य शेषराज शर्मा रेग्मी, वाराणसी।
2. नैषधचरितम्, 'जीवातु' 'मणिप्रभा' संस्कृत-हिन्दी-टीका सहित, वाराणसी।
3. नैषधचरितम्, सम्पा॰ शिवराज शास्त्री, साहित्य भण्डार, मेरठ।
4. हर्षचरितम्, सम्पा॰ जगन्नाथ पाठक, चौखम्बा विद्याभवन, वाराणसी।
5. हर्षचरितम्, अंग्रेजी अनुवाद एवं टिप्पणियों सहित, सम्पा॰ पी॰ वी॰ काणे, दिल्ली।
6. हर्षचरित, बाणभट्ट, शङ्करकविविरचित सङ्केत टीका, भावप्रकाशिका हिन्दी व्याख्या, सम्पा॰ डॉ॰ केशवराव मुसलगाँवकर, चौखम्बा संस्कृत संस्थान, वाराणसी।
7. हर्षचरितम् - एक सांस्कृतिक अध्ययन, वासुदेवशरण अग्रवाल।
8. नलचम्पू, सम्पा॰ रामनाथ वेदालंकार, साहित्य भण्डार, सुभाष बाजार, मेरठ।
9. नलचम्पू, चण्डपाल-कृत संस्कृतव्याख्या एवं हिन्दी रूपान्तरकार डॉ॰ कैलासपति त्रिपाठी, चौखम्बा संस्कृत सीरीज ऑफिस, वाराणसी।
10. नलचम्पू, सम्पा॰ परमेश्वरदीन पाण्डेय, वाराणसी।
11. संस्कृत काव्यशास्त्र, एस॰ के॰ डे।
12. अलंकारशास्त्र का इतिहास, कृष्ण कुमार, साहित्य भण्डार, मेरठ।
13. History of Sanskrit Poetics, P.V. Kane, Motilal Banarsidass, Delhi.
14. History of Sanskrit Literature, A.B. Keith, Delhi.
15. काव्यादर्श, सम्पा॰ धर्मेन्द्रनाथ गुप्त, दिल्ली।
16. काव्यादर्श, सम्पा॰ श्रीकान्त पाण्डेय, साहित्य भण्डार, सुभाष बाजार, मेरठ।
17. काव्यादर्श, शिवनारायण शास्त्री द्वारा रचित प्रसादिनी हिन्दीव्याख्यासहित, परिमल प्रकाशन, दिल्ली।

★★★

M. A. Sanskrit (Final), Group-D
(Annual System, Distance Education Mode)
Session: 2016-2017

दशमपत्रम् : ऐतिहासिककाव्यम् खण्डकाव्यम् आधुनिककाव्यं गीतिकाव्यं च
Paper- X : Aitihasikakavyam Khandakavyam Adhunikakavyam Gitikavyam Cha

पूर्णाङ्काः 80
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः 20
समयः 3 होराः (3 Hours)

घटकम्-1 : बिल्हणः, विक्रमाङ्कदेवचरितम्, प्रथमः सर्गः –छन्दोऽलङ्कारनिर्देशपूर्वकं सप्रसङ्गं श्लोकव्याख्या। **16अङ्काः**

घटकम्-2 : पण्डितराजजगन्नाथः, भामिनीविलासः (प्रास्ताविकविलासः)– श्लोकाः 1-80
काव्यसौष्ठवनिर्देशपूर्वकं सप्रसङ्गं श्लोकव्याख्या। **16अङ्काः**

घटकम्-3 : कालिदासः, मेघदूतम्, उत्तरमेघः – **संस्कृतमाध्यमेन** श्लोकव्याख्या। **16अङ्काः**

घटकम्-4 : बलभद्रप्रसादगोस्वामी, कर्णाभिजात्यम् नाटकम्– (क) सप्रसङ्गं श्लोकव्याख्या। **8अङ्काः**
(ख) आलोचनात्मकः प्रश्नः। **8अङ्काः**

टिप्पणी :

(क) प्रश्नानां समाधानं संस्कृत/हिन्दी/आङ्ग्लभाषामाध्यमानां केनापि एकेन माध्यमेन कर्तुं शक्यते, परन्तु तृतीयघटकस्य प्रश्नः संस्कृतमाध्यमेन एव समाधेयः अन्यथा सर्वथा अङ्कहानिः भविष्यति।

(ख) चतुर्थघटकं यावद् व्याख्यात्मकेषु प्रश्नेषु 50% अंशः, आलोचनात्मकेषु च प्रश्नेषु 100% अंशः वैकल्पिकः भवेत्, परन्तु संक्षिप्तोत्तरात्मके प्रथमप्रश्ने कोऽपि विकल्पो न भविष्यति।

प्रश्नपत्रनिर्माणविधिः

1. प्रश्नपत्रस्य निर्माणं **संस्कृतमाध्यमेन** भवेत्।
2. प्रश्नपत्रे समानाङ्काः **पञ्च** (**5**) अनिवार्याः प्रश्नाः भविष्यन्ति। तत्र षोडशाङ्कः **(16 Marks) प्रथमः प्रश्नः** घटकचतुष्टयगतपाठ्यक्रममाश्रित्य भवेत्। अस्मिन् प्रश्ने **चत्वारः** विकल्परहिताः (अनिवार्याः) संक्षिप्तोत्तरप्रश्नाः प्रष्टव्याः।
3. प्रश्नानाम् अङ्कानां च विभाजनम् अधोलिखितरूपेण भविष्यति–

I. प्रथमः प्रश्नः : घटकचतुष्टयगतपाठ्यक्रममाश्रित्य **चत्वारः** विकल्परहिताः संक्षिप्तोत्तरप्रश्नाः प्रदास्यन्ते। (4x4=16अङ्काः)

II. द्वितीयः प्रश्नः : छन्दोऽलङ्कारनिर्देशपूर्वकं सप्रसङ्गं श्लोकद्वयं व्याख्यातुं प्रथमघटके निर्दिष्टाद् ग्रन्थात् श्लोकत्रयं प्रदास्यते। (2x8=16अङ्काः)

III. तृतीयः प्रश्नः : काव्यसौष्ठवनिर्देशपूर्वकं सप्रसङ्गं श्लोकद्वयं व्याख्यातुं द्वितीयघटके निर्दिष्टाद् ग्रन्थात् श्लोकत्रयं प्रदास्यते। (2x8=16अङ्काः)

IV. चतुर्थः प्रश्नः : श्लोकद्वयं संस्कृतमाध्यमेन व्याख्यातुं तृतीयघटके निर्दिष्टाद् ग्रन्थात् श्लोकत्रयं प्रदास्यते। (2x8=16अङ्काः)

V. पञ्चमः प्रश्नः : (क) चतुर्थघटकस्य (क) भागानुसारेण सप्रसङ्गम् एकं श्लोकं व्याख्यातुं यथानिर्दिष्टग्रन्थात् श्लोकद्वयं प्रदास्यते। (8अङ्काः)

(ख) चतुर्थघटकस्य (ख) भागानुसारेण एकम् आलोचनात्मकं प्रश्नं समाधातुम् प्रश्नद्वयं प्रदास्यते। (8अङ्काः)

अनुशंसितग्रन्थाः

1. विक्रमाङ्कदेवचरित, बिल्हण, सम्पा० विश्नाथ शास्त्री भारद्वाज, बनारस हिन्दू विश्वविद्यालय, वाराणसी।
2. विक्रमाङ्कदेवचरित, रमा संस्कृत-हिन्दी टीका सहित, वाराणसी।
3. विक्रमाङ्कदेवचरित, व्या० प्रतापनारायण पाण्डेय, भारतीय विद्या प्रकाशन, जवाहर नगर, दिल्ली।
4. विक्रमाङ्कदेवचरित - एक सांस्कृतिक अध्ययन, डॉ० ऋचा शुक्ला, नाग पब्लिशर्स, जवाहर नगर दिल्ली।
5. भामिनीविलास, जगन्नाथ, सम्पा० श्री राधेश्याम मिश्र, चौखम्बा संस्कृत संस्थान, वाराणसी।
6. मेघदूत, सम्पा० एम० आर० काले, मोतीलाल बनारसीदास, दिल्ली।
7. मेघदूत, संजीवनी टीका सहित, निर्णय सागर प्रैस, मुम्बई।
8. मेघदूत, कालिदास, सञ्जीवनी, चरित्रवर्धिनी, भावबोधिनी तथा विद्योतिनी टीकासहित, चौखम्बा संस्कृत संस्थान, वाराणसी।
9. कर्णाभिजात्यम् नाटक, बलभद्रप्रसाद गोस्वामी, वाग्देवता प्रकाशन, बरेली।